

Т.Р. Браніцька

ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОЇ СФЕРИ В РОСІЇ

Специфіка соціономічних професій полягає в тому, що в них людина або спільність людей існує не як соціальне середовище, умова діяльності, а як об'єкт і предмет діяльності, в якій конфлікти неминучі. У статті розкрито актуальні завдання і проблеми конфліктологічної підготовки майбутніх фахівців соціономічної сфери в Росії.

Ключові слова: соціономічні професії, конфліктологічна культура, майбутні фахівці.

Постановка проблеми. Специфіка соціономічних професій полягає в тому, що людина або спільність людей існує в них не як соціальне середовище, умова діяльності, а як об'єкт і предмет діяльності, в якій конфлікти неминучі.

Аналіз останніх публікацій. До проблеми конфліктологічної культури звертались вітчизняні та зарубіжні дослідники. Так, науковцями визначено поняття “конфліктологічна культура” та її окремі компоненти: конфліктологічні компетенція, грамотність, компетентність, готовність, конфліктна компетенція (А. Лукашенко, В. Андрєєв, Г. Антонов, С. Гиренко, О. Дзяна, Є. Дурманенко, О. Іонова, В. Журавльов, Н. Підбуцька, В. Руденко, М. Руденко, Н. Самсонова, Т. Черняєва та ін.).

Сутність конфлікту й основних понять, що його описують, типологію конфліктів, їхні причини і стратегії розв'язання, умови запобігання конфліктам та рекомендації щодо конструктивного їх розв'язання вивчали А. Анцупов, А. Бандурка, Ф. Бородін, Н. Грїшина, О. Донченко, Н. Коряк, Г. Ложкін, М. Пірен, Л. Петровська, Д. Скотт, Т. Титаренко, Р. Фішер, А. Шипілов, У. Юрі та ін.

Зв'язок конфліктів із проблемами професіоналізації особистості досліджували І. Ващенко, Л. Карамушка, Н. Коломінський, Г. Ложкін та ін.

Особливості професійної конфліктологічної підготовки, зокрема конфліктну ситуацію та конфлікт як засіб становлення конфліктної компетенції, розглядали В. Афонькова, А. Донцов і Т. Полозова, А. Єршов, І. Хасан та ін.

Невирішений раніше аспект проблеми. Водночас вивчення теорії і практики підготовки фахівців соціономічних професій показало, що нині майже немає досліджень, предметом яких було б обґрунтування системи формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій як складника їхньої професійної культури.

За даними Н. Підбуцької, О. Степаненко, Т. Черняєвої та інших, фахівці-початківці, як правило, не готові до управління конфліктними ситуаціями в процесі професійної діяльності. Це виявляється у недостатньому розвитку в них необхідних якостей, що забезпечують фахівцеві орієнтування в складній ситуації професійної взаємодії, вміння керувати негативними емоційними станами, впливати на опонента, виконувати дії щодо попередження або розв'язання конфлікту.

Мета статті. У статті розкрито досвід формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічної сфери в Росії.

Виклад основного матеріалу. Нині, як переконують соціологічні і психологічні дослідження, конфліктами охоплені різні сфери життєдіяльності суспільства. Це зумовлено зростанням агресивності, розширенням зон міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів.

© Т.Р. Браніцька 2013

Найбільш схильним до деструктивного впливу економічних, політичних, соціальних та інших чинників є молодіжне середовище, в якому легше формуються радикальні погляди і переконання. Тому серед підлітків та молоді поширені взаємна нетерпимість, недоброзичливість, озлобленість і підвищена агресивність.

Система освіти як соціальний інститут має реагувати на сформовану ситуацію і сприяти зниженню напруженості і нестабільності в суспільстві через подолання конфліктів, виховання культури взаємин і взаємодії між суб'єктами освітнього процесу.

Будь-які конфлікти, складні для сторін і свідків, зміщують увагу з корисної діяльності на з'ясування стосунків, зменшують згуртованість групи, погіршують співпрацю, тому кожному фахівцю соціономічної сфери – педагогу, психологу, соціальному працівнику – необхідно вміти передбачати їхню появу, прогнозувати можливе конфліктне протистояння і поведінку учасників конфлікту, впливати на опонентів і перебіг конфлікту, при необхідності – ефективно розв'язувати конфлікт на справедливій і об'єктивній основі.

Проте, як переконують результати досліджень В. Базелюка, Г. Бережної, М. Рибакіної, С. Учайде та ін., а також наші спостереження, у процесі реалізації навчально-виховних завдань педагога відчують серйозні труднощі у розв'язанні конфліктних ситуацій під час взаємодії не тільки з учнями, але і з їхніми батьками та своїми колегами. Педагогам часто не вистачає знань у галузі конфліктології, відповідних умінь, особистісно-професійних якостей і освоєних ролієвих моделей поведінки в складних ситуаціях.

Сучасний педагог не володіє конфліктологічною культурою належного рівня і, отже, не готовий розбиратися в причинно-наслідкових зв'язках і рушійних силах конфліктного протистояння, емоційних станах і особистісних особливостях сторін, що конфліктують. І, найголовніше, він не готовий запобігати конфліктним ситуаціям, передбачаючи можливі наслідки своїх дій і поведінки оточуючих.

У процес професійної підготовки майбутніх педагогів та психологів у ВНЗ включено такі дисципліни, як конфліктологія, соціальна психологія, педагогіка, вікова педагогіка та ін., але вони формують тільки конфліктологічну грамотність, тобто розвивають обізнаність про правила поведінки в конфліктах і способи їхнього врегулювання або розв'язання. Відповідні вміння (і тим більше навички) не формуються, тому що для цього необхідне реальне професійне середовище і участь у реальних конфліктах.

Отже, має проводитися систематична робота з аналізу конфліктних ситуацій, пошуку оптимальних шляхів їхнього розв'язання та рефлексії результатів. А далі, на основі досвіду поведінки в конфліктах, отриманого майбутніми фахівцями соціономічної сфери, необхідно формувати в них потребу й вміння запобігати складним або конфліктним ситуаціям.

На нашу думку, така робота може проводитися тільки в процесі колективного (або групового) обговорення подій, обміну досвідом між досвідченими вчителями, вчителями-початківцями та студентами-практикантами.

До конфлікту педагоги-теоретики зверталися з давніх часів, однак ця проблема найчастіше розглядалася з точки зору пошуку ефективного способу розв'язання конфлікту як якогось незручного для педагога протиріччя, що заважає роботі, яке слід було б виключити із системи його роботи. При цьому не враховувалося, що конфлікт є чинником суспільного та індивідуального розвитку. Рівень сучасної культури передбачає, що студенти мають бути здатні розв'язувати конфлікти конструктивно.

Питання про соціально-психологічну природу конфлікту розглядалося Л. Виготським, А. Бодальовим, О. Леонтьєвим, А. Макаренком, В. М'ясищевим, В. Сухомлинським та ін.

Вивченню феномену конфлікту присвячені праці російських фахівців у галузі спеціальної психології та педагогіки (В. Андреев, А. Белкін, М. Гришина, О. Громова, Г. Козирев, Р. Кричевський, А. Мудрик, Н. Самоукіна, Н. Самсонова та ін.).

Зазначені дослідження є показником зростаючого інтересу теоретиків і практиків до конфліктів, зокрема педагогічних, наприклад до конфліктологічної компетентності та конфліктологічної культури фахівців, концепцій різного рівня узагальнення.

Так, Н. Самсонова у докторській дисертації довела необхідність структурування професійної діяльності будь-якого фахівця професійними конфліктологічними завданнями і відповідними вміннями, що забезпечують професійну життєдіяльність фахівця в конфліктогенному професійному середовищі [5]. Це положення обґрунтовувалося об'єктивністю існування ймовірності виникнення конфліктів в організаціях: конкретний зміст трудової діяльності, її техніко-організаційні характеристики та обумовлена ними професійно-кваліфікаційна структура колективу, принципи стимулювання праці, особливості управління [5, с. 75]. Це дозволяє авторці стверджувати, що конфлікт іманентно властивий професійній діяльності будь-якого фахівця, а структурування професійної культури конфліктологічним компонентом – це закономірне явище.

На думку Н. Самсонової, конфліктологічна культура фахівця як наукова категорія є сплавом, єдністю конфліктогенних властивостей і якостей на психічному рівні (в інтелектуальній, мотиваційній, вольовій, емоційній, предметно-практичній, екзистенціальній сфері і у сфері саморегуляції) і на соціальному, особистісному рівні [Там само].

У російській педагогічній науці нагромаджено певний науковий потенціал із проблем конфліктів. Так, досліджувалися причини конфліктів у середній та вищій школі (В. Андреев, А. Анцупов, С. Баникіна, В. Журавльов, О. Іванова, О. Лукашенок, Г. Макарова, С. Новікова, І. Риданова, Н. Самоукіна, А. Шипілов, Н. Щуркова).

Вивчалися деякі аспекти управління конфліктами в загальноосвітніх закладах (С. Баникіна, Н. Воронова, В. Бедерханова, В. Митюк, Г. Григор'єва, Р. Рогожнікова, К. Лисецький, І. Бекетова, Н. Самсонова).

Розроблено підходи, зміст і методи формування конфліктологічної компетентності та конфліктологічної культури фахівців різного профілю (А. Кротов, Д. Івченко, Н. Самсонова, Т. Черняєва); визначено концептуальні засади конфліктологічної підготовки майбутніх вчителів (О. Іванова, В. Базелюк); розроблено підходи, зміст і методи формування готовності вчителів до розв'язання окремих видів професійно-конфліктологічних завдань (О. Лукашенок, Г. Болтунова, М. Реутов, Д. Горелова, Н. Гур'єва.); розкрито зміст і засоби формування конфліктологічної компетентності вчителів (Н. Куклева, Е. Єфімова).

У докторській дисертації Г. Бережна досліджує конфліктологічну компетентність педагогів загальноосвітньої школи і справедливо вважає, що вона є педагогічним поняттям, яке відображає цільову спрямованість процесу конфліктологічної підготовки [1, с. 11]. Конфліктологічна компетентність педагогів є компонентом їхньої професійної компетентності, видом спеціальної компетентності. Це інтегративна якість особистості, що означає підготовленість і здатність педагога до управління конфліктами в школі.

Структура конфліктологічної компетентності педагогів загальноосвітньої школи, на думку Г. Бережної, подано через акмеологічну модель, що містить такі блоки:

- система якостей, що характеризують індивідуальність і особистість, – аксіологічний компонент;
- змістовний блок (знання) – інформаційний компонент;
- операційний блок (уміння) – операційний компонент [1, с. 22].

Аксіологічний компонент є інваріантним, оскільки виконує функцію регулятивного (мотиваційного, емоційного, рефлексивного, вольового, екзистенціального) базису для ефективного управління конфліктами.

Інформаційний та операційний компоненти включають інваріантну частину – знання та вміння, що необхідні в усіх сферах впливу на конфлікт, - і диференційовану частину, що відображає специфіку знань і умінь, необхідних для реалізації кожної сфери відповідальності [Там само, с. 22].

Ми погоджуємося з дослідником із психології Н. Серебровською, що конфліктологічна культура фахівця соціономічної професії поряд з іншими видами культури відображає зрілість і розвиненість його особистості, якість його діяльності в конфліктогенному організаційному середовищі, є одним із важливих складників професіоналізму та повною мірою виявляється в міжособистісній взаємодії [6, с. 20].

В розумінні автора конфліктологічна культура майбутнього фахівця соціономічної професії є системною категорією, що функціонально відображає якість його діяльності з управління конфліктами [6, с. 44]. Ця система охоплює сукупність духовних цінностей, норм і принципів майбутнього фахівця (професійний світогляд); його особистісних властивостей і якостей, форм набутої поведінки; мотиваційну готовність управляти конфліктами; а також конфліктологічні знання, уміння і навички, що дозволяють йому конструктивно будувати свою професійну діяльність і розв'язувати організаційні завдання в такій складній ситуації соціальної взаємодії, як конфлікт [Там само].

Отже, конфліктологічна культура є тим феноменом, що може бути одночасно і умовою, і засобом освоєння конфліктної дійсності. Тільки при досягненні високого рівня її розвитку майбутній фахівець може успішно реалізовувати професійні завдання в конфліктогенному середовищі. Тому конфліктологічна культура є умовою успішної професійної діяльності професіонала.

Це насамперед стосується педагога, який має бути готовим до запобігання і розв'язання конфліктів у школі.

Проте формування конфліктологічної культури вчителя як наставника, вихователя є безперервним, і з отриманням студентом вищої освіти воно не закінчується. Тому самоосвіта і самовиховання, методична робота в школі мають бути спрямовані на його ефективний розвиток у педагога-початківця.

Процес підвищення кваліфікації кадрів у загальноосвітньому закладі буде сконцентрований на розвитку конфліктологічної культури вчителя, якщо:

◆ забезпечити функціонування загальноосвітнього закладу в режимі організації, що самонавчається, яка передбачає: безперервне навчання і співпрацю вчителів; перевагу групових форм навчання над індивідуальними; навчання на власному досвіді та використання результатів навчання на практиці; гнучкість контролю та системне мислення керівництва; вдосконалення внутрішньошкільних комунікацій на основі активного включення вчителів у процес прийняття рішень;

◆ розвиток конфліктологічної культури вчителя розглядати як процес “сходження до культури і розширення особистості” (Л. Виготський) та здійснювати відповідно до концепції, в якій:

▫ теоретико-методологічною стратегією є системний і синергетичний підходи, а орієнтовану на практику тактикою – особистісно діяльнісний, аксіологічний, акмеологічний, андрагогічний і культурологічний підходи;

▫ понятійно-категоріальний апарат утворений чотирма групами понять: загальними, що визначають коло розглянутої проблеми; спеціальними, що відображають специфіку досліджуваного процесу; основними, які використовують при побудові головної авторської ідеї; додатковими, що розкривають особливості та взаємозв'язки елементів концепції;

▫ теоретичний базис концепції включає закономірності, що відображають стійкі, повторювані і необхідні причинно-наслідкові зв'язки розвитку конфліктологічної культури вчителя із зовнішніми і внутрішніми чинниками, і принципи, що розкривають сутнісну сторону здійснення цього процесу в практиці організації, що самонавчається;

▫ змістовно-сміслові наповнення концепції оформлено у вигляді моделі, що розкриває найбільш загальне уявлення про організацію та здійснення процесу конфліктологічної культури вчителя в організації, що самонавчається, і охоплює цільовий, змістовий, організаційно-діяльнісний і результативний компоненти;

◆ розробити та реалізувати технологію розвитку конфліктологічної культури вчителя, що розкриває концептуальну, змістову, процесуальну, організаційну та результативну характеристики досліджуваного процесу в реальній практиці організації, що самонавчається [9, с. 5].

Формування конфліктологічної культури особистості майбутнього фахівця як активного якісного перетворення внутрішнього світу людини, на думку О. Щербакової, можливо в контекстному освітньому середовищі, якщо: конфліктологічна культура особистості розуміється як комплексна інтегративна якість, що включає: культуру ціннісно-сміслові сфери особистості, культуру мислення, культуру почуттів, комунікативну культуру, поведінкову культуру; контекстне освітнє середовище є системою просторово-предметного, соціально-психологічного і діяльнісного компонентів, що моделюють соціально-професійний контекст діяльності майбутнього фахівця [8, с. 4].

Конфліктологічну культуру менеджера Т. Черняєва розуміє як якісну характеристику менеджера і його спосіб розв'язання професійних завдань з управління конфліктом в організації [7, с. 18].

Поряд з категоріями “конфліктологічна культура”, “конфліктологічна компетентність”, “конфліктологічна компетенція” студентів російські дослідники розглядають поняття “конфліктологічна культура учнів” та “конфліктологічна компетенція старшокласників”.

Так, І. Почекаєва вважає, що конфліктологічна культура – це інтегральне особистісне утворення старшокласника, вікові особливості якого визначають його провідні специфічні характеристики: в раціональній сфері – усвідомлення необхідності попереджати і конструктивно розв'язувати конфлікти; осмислення конфлікту як позитивної цінності; в емоційній – здійснення внутрішньої саморегуляції в конфлікті; в поведінковій – вміння застосовувати це особистісне утворення в практиці запобігання і конструктивного розв'язання конфліктів [4, с. 5].

На думку А. Немкової, конфліктологічна компетенція – це здатність і готовність:

- здійснювати діяльність з профілактики конфлікту;
- мінімізувати деструктивні форми реального конфлікту і перевести їх у конструктивне русло;

- бути посередником або медіатором у розв'язанні конфлікту [3, с. 8].

Ми вважаємо конфліктологічну компетенцію складовою частиною загальної соціальної компетенції і розглядаємо її як здатність і готовність діючої особи в реальному конфлікті здійснювати діяльність, спрямовану на мінімізацію деструктивних форм конфлікту і переведення соціально-негативних конфліктів у соціально-позитивне русло. Конфліктологічна компетентність є рівнем розвитку обізнаності про діапазон можливих стратегій конфліктуючих сторін і вміння сприяти в реалізації конструктивної взаємодії у конкретній конфліктній ситуації (Б. І. Хасан) [3, с. 13].

Отже, як переконують результати досліджень російських науковців, є необхідність вивчення проблеми формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій – педагогів, психологів, соціальних працівників. І в цьому нам можуть допомогти здобутки зарубіжних вчених у царині психологічної і педагогічної наук.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування системи формування конфліктологічної культури майбутніх фахівців соціономічних професій.

Список літератури: 1. *Бережная Г. С.* Формирование конфликтологической компетентности педагогов общеобразовательной школы: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Бережная Г. С. – Калининград, 2009. – 43 с. 2. *Куклева Н. В.* Формирование конфликтологической компетентности студентов университета, получающих дополнительную квалификацию “преподаватель” : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Куклева Н. В. – Ставрополь, 2006.- 190 с. 3. *Немкова А. Б.* Становление конфликтологической компетенции старшеклассников в условиях внеклассной деятельности : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Немкова А. Б. . – Волгоград, 2008. – 20 с. 4. *Почекаева И. С.* Воспитание конфликтологической культуры старшеклассников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Почекаева И. С. Пермь, 2010. – 215 с. 5. *Самсонова Н. В.* Конфликтологическая культура специалиста и технология ее формирования в системе вузовского образования: Монография./ Н. В. Самсонова – Калининград: Изд-во КГУ, 2002. – 308 с. 6. *Серебровская Н. Е.* Становление и развитие конфликтологической культуры будущего специалиста социономической культуры будущего специалиста социономической профессии в вузовский период: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 Серебровская Н. Е. – Нижний Новгород, 2011. – 53 с. 7. *Черняева Т. Н.* Тренинг как средство формирования конфликтологической культуры менеджера: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 Черняева Т. Н. Калининград, 2004. – 150 с. 8. *Щербакова О. И.* Психология конфликтологической культуры личности специалиста: формирование в контекстной образовательной среде: автореф. дис. д-ра психол. наук : 19.00.07 Щербакова О. И. – Москва, 2011. – 34 с. 9. *Ярычев Н. У.* Концепция развития конфликтологической культуры учителя в самообучающейся организации: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 Ярычев Н. У. - теория и методика профессионального образования. – Челябинск, 2011. – 45 с.

Bibliography (transliterated): 1. Berezhnaja G.S. Formirovanie konfliktologicheskoy kompetentnosti pedagogov obshheobrazovatel'noj shkoly: avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk: 13.00.08 / Berezhnaja G.S. – Kaliningrad, 2009. – 43 s. 2. Kukleva N. V. Formirovanie konfliktologicheskoy kompetentnosti studentov universiteta, poluchajushhih dopolnitel'nuju kvalifikaciju “prepodavatel” : diss. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Kukleva N. V. – Stavropol', 2006.- 190 s. 3. Nemkova A.B. Stanovlenie konfliktologicheskoy kompetencii starsheklassnikov v uslovijah vneklassnoj dejatel'nosti: avtoreferat dis. ... kand. ped. nauk:

13.00.01 / Nemkova A.B. – Volgograd, 2008. – 20 s. 4. Pochekaeva I.S. Vospitanie konfliktologicheskoy kul'tury starsheklassnikov: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 / Pochekaeva I. S. Perm', 2010. – 215 s. 5. Samsonova N.V. Konfliktologicheskaja kul'tura specialista i tehnologija ee formirovanija v sisteme vuzovskogo obrazovanija: Monografija./ N.V. Samsonova – Kaliningrad: Izd-vo KGU, 2002. – 308 s. 6. Serebrovskaja N. E. Stanovlenie i razvitie konfliktologicheskoy kul'tury budushhego specialista socionomicheskoy kul'tury budushhego specialista socionomicheskoy profesii v vuzovskij period: avtoref. dis. ... d-ra psihol. nauk: 19.00.07 Serebrovskaja N. E. – Nizhnij Novgorod, 2011. – 53 s. 7. Chernjaeva T. N. Trening kak sredstvo formirovanija konfliktologicheskoy kul'tury menedzhera: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.08 Chernjaeva T. N. Kaliningrad, 2004. – 150 s. 8. Shherbakova O.I. Psihologija konfliktologicheskoy kul'tury lichnosti specialista: formirovanie v kontekstnoj obrazovatel'noj srede: avtoref. dis. d-ra psihol. nauk: 19.00.07 Shherbakova O.I. – Moskva, 2011. – 34 s. 9. Jarychev N.U. Konceptija razvitija konfliktologicheskoy kul'tury uchitelja v samoobuchajushhejsja organizacii: avtoref. dis....d-ra ped. nauk: 13.00.08 Jarychev N.U. - teorija i metodika professional'nogo obrazovanija. – Cheljabinsk, 2011. – 45 s.

УДК 378: 372.461

Т.Р. Браницкая

ФОРМИРОВАНИЕ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА СОЦИОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В РОССИИ

Специфика социномических профессий состоит в том, что в них человек или общность людей существует не как социальная среда, условие деятельности, а как объект и предмет деятельности, в которой конфликты неизбежны. В статье раскрыты актуальные задачи и проблемы конфликтологической подготовки будущих специалистов социномической сферы в России.

Ключевые слова: социномические профессии, конфликтологическая культура, будущие специалисты.

UDC 378: 372.461

T. Branitska

FORMATION OF CONFLICTOLOGICAL CULTURE FOR THE FUTURE EXPERT OF SOCIONOMIC SPHERE IN RUSSIA

The specificity of socionomic professions is that they people or community of people refer as not only social environment, but also as the object and subject of activity in which the conflict is inevitable. the article reveals the challenges and problems of conflictological training of future specialists of socionomic sphere in Russia.

keywords: socionomic professions, conflictological culture, future professionals.

Стаття надійшла до редакційної колегії 18.02.2013